

Lietuvių etninė muzika XVII–XX a. pasaulio muzikos kontekste: seniausiojo ryšio tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio priemonė?

ROMUALDAS APANAČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas

El. paštas: romualdas_apanavicius@fc.vdu.lt

Straipsnyje tyrinėjama lietuvių etninės muzikos, kaip seniausio ryšio tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio priemonės, paskirtis lyginant pasaulio priemonės, paskirtis lyginant pasaulio etninės muzikos ir jos atlikimo papročių duomenis. Ryšio tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio priemonėmis galėjo būti lietuvių etninių muzikos instrumentų pavidalai, dainų, ratelių ir žaidimų mitiniai įvaizdžiai, magiškieji veiksmai, garsus ir réksmingas muzikavimas, muzikos instrumentai kaip apeiginės kaukės. Visi šie įvaizdžiai gali siekti pirmąsias bendruomenės laikus, o iki mūsų dienų išlikti dėl savo magišumo.

Raktažodžiai: etninė muzika, lietuviai, muzikos instrumentai, apeigos, magija

ĮVADAS

Problema – ar lietuvių etninė muzika buvo ryšys tarp žmonių ir „ano“ pasaulio atstovų, – nebuvo gvildenta. Apeiginę sutartinių paskirtį tyrinėjo D. Račiūnaitė-Vyčiniene¹, kuri manė, kad pačios sutartinės ir jų atlikėjos irgi galėjo būti tarpininkės tarp šio ir ypatingo pasaulio jėgų. Nagrinėdamas etninės muzikos kilmės klausimus šio straipsnio autorius taip pat išskėlė mintį apie muziką kaip ryšio tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio priemonę², tačiau tos minties neišplėtojo. Neišplėtoja ir prielaida apie panašiomis priemonėmis galėjusius būti lietuvių ir pasaulio etninių muzikos instrumentų įvaizdžius³, todėl šiame straipsnyje minėta mintis ir prielaida bus analizuojamos nuodugniau.

Tyrinėdamas gruzinų daugiabalsumą pasaulio muzikos kontekste J. Žordanija daugiabalsę etninę muziką kildino iš pirmųjų žmonių komunikacinės sistemos⁴. T. Leisiö⁵,

¹ D. Račiūnaitė-Vyčiniene, *Sutartinių atlikimo tradicijos*, Vilnius, 2000, p. 65–72.

² R. Apanavičius, *Etninė muzika. Teorijos klausimai, Darbai ir Dienos*, 2001, Nr. 25, p. 7–38.

³ R. Apanavičius, *Etninių muzikos instrumentų pagrindinės idėjos, Tradicija ir dabartis*, Klaipėda, 2003, Nr. 3, p. 18–34.

⁴ И. М. Жордания, *Грузинское традиционное многоголосие в международном контексте многоголосных культур (к вопросу генезиса многоголосия)*, Тбилиси, 1989, с. 296–297.

⁵ T. Leisiö, *The Taxonomy and Historical Interpretation of the Finnish Pastoral Aerophones*, *Studia instrumentorum popularis*, V, Stockholm, 1977, p. 45–50.

S. Oleadzki⁶ ir N. Bojarkinas⁷ suomių, karelių, lenkų ir mordvių instrumentinės muzikos kilmę ir seniausiąją paskirtį siejo su darbais. K. Levi-Straussas egzotinių pasaulio kultūrų muziką ir muzikos instrumentus laikė apeiginių kaukių atitikmenimis⁸. B. Putilovas⁹ egzotinių kultūrų, o R. Šimonytė-Žarskienė¹⁰ tų kultūrų ir lietuvių šiaurės rytų aukštaičių skudučius ir skudučiamą siejo su totemais ir protėvių kultu. Iš kitų tyrinėtojų tik lenkų etnologas K. Mošyński¹¹ manė, kad muzikos paskirtis – tarpininkauti tarp dviejų pasaulių, „kalbėti“ su mirusiais, kad ji yra priemonė bendrauti su protėviais ir dievais, tačiau šios nuomonės plačiau nepagrindė.

Straipsnio tikslas: nustatyti lietuvių etninės muzikos, kaip seniausiojo ryšio tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio priemonės, paskirtį išnagrinėjus lietuvių etninės muzikos XVII–XX a. pasaulio muzikos kontekste reikšmes, jų atsiradimo prielaidas ir ryšį su senaisiais tikėjimais. Rengiant straipsnį pasinaudota lietuvių ir pasaulio etninės muzikos įrašais (per 3000), iššifruotais ir tyrinėtojų veikaluose paskelbtais gaidų pavyzdžiais (apie 1000), papročių ir muzikavimo būdų aprašais (apie 300 atvejų) ir kt.

„ANO“ PASAULIO MATOMI ĮVAIZDŽIAI

Betyrinėjant etninę muziką aiškėja, kad joje sukaupta tūkstantmetė žmonijos patirtis. Tai tarsi sudėtinga praeities programa, kurią labai sunku perskaityti, nes daugelis dalykų tarsi užkoduoti. Šis kodas yra ne tik kultūrinis, bet ir savotiškai genetinis, nes glaudžiai siejasi ne tik su kultūrine, bet ir su biologine žmonijos raida. Etninė muzika ryškiausiai atspindi didžiųjų ir vietinių žmonijos rasių išsidėstymą pasaulyje ir kur kas menkliau arba ir visiškai nesutampa su etninių grupių ir tautų gyventais ir dabar gyvenamais plotais. Taigi muzika labiau siejasi ne su kalba, o su genetiniais žmonijos ypatumais, nes pakeitusios kalbą tautos ar netgi etninės grupės visiškai išlaiko savo genetinį kodą ir kartu etninę muziką. Išlaiko, beje, gyvensenos ir ūkininkavimo būdus, kuriuos ir apgieda. Etninės muzikos išskirtinumą pabrėžė ir J. Žordanija, sakydamas: „Todėl įmanoma teigti, kad liaudies muzikinė kultūra, viena iš žmonijos meninio genijaus viršūnių, turi savyje vos ne viso žmonijos istorinės raidos kelio, ne tik meninio, bet ir biologinio, genetinį užtaisą.“¹²

Gilinantį į lietuvių ir pasaulio XVII–XX a. etninę muziką aiškėja, kad apgiedamas ne tik „šis“, bet ir „anas“ pasaulis. Apgiedama dažniausiai netiesiogiai, įvaizdžiais, kurie būdami iš „šio“ pasaulio, greičiausiai reiškė ir „ano“ pasaulio gyvenimą arba „kelionę“ į „aną“ pasaulį. Akivaizdžiausiai su „kelione“, t. y. mirusiųjų palydėjimu į laidojimo (skandinimo arba sudėginimo) vietą siejasi etninių muzikos instrumentų pavidalai. Jie panašūs į *luotus*, *valtis*, *urnas*. Luoto, geldos, netgi karsto pavidalo (tik, žinoma, gerokai sumažinto)

⁶ S. Olędzki, *Polskie instrumenty ludowe*, Kraków, 1978, s. 5–6.

⁷ Н. Бояркин, Мордовская инструментальная сигнальная музыка, *Музыка в обрядах и трудовой деятельности финно-угров*, Таллинн, 1986, с. 39–60.

⁸ C. Lévi-Strauss, *Laukinis mąstymas*, Vilnius, 1997, p. 114.

⁹ Б. Н. Путилов, *Миф – обряд – песня Новой Гвинеи*, Москва, 1980, с. 245–255.

¹⁰ R. Šimonytė-Žarskienė, Skudučiamo ištakos, *Darbai ir Dienos*, 2001, Nr. 25, p. 39–70; R. Šimonytė-Žarskienė, *Skudučiamas šiaurės rytų Europoje*, Vilnius, 2003, p. 131–145.

¹¹ K. Moszyński, *Kultura ludowa słowian*, Tom II: *Kultura duchowa*, część 2. Warszawa, 1939. Cit. pagal: K. Moszyński, *Kultura ludowa słowian*, 2 wyd., Tom. II: *Kultura duchowa*, część 2, Warszawa, 1969, s. 399–400.

¹² И. М. Жордания, op. cit., с. 279.

yra lietuvių ir kaimyninių Baltijos tautų – latvių, estų, suomių, karelių, ingrų, vodų, lybių, šiaurės vakarų rusų – *kanklės*. Panašių į kankles luoto, valtios arba geldos pavidalo styginių instrumentų yra ir Vakarų Sibire – tai Obės ugrų chantų ir mansių *naras* – *juh*, *panan* – *juh* ir *sangultap*.

Kai kurie muziejuose saugomi Baltijos tautų kanklių pavyzdžiai primena *žuvis*. Lietuvos muziejuose esančios žemaičiams priskirtinos ne tik žuvis primenančios, bet ir bemaž visos kitos tradicinės žemaičių kanklės daugmaž atitinka į Lietuvos Raudonąją knygą įrašytų žuvų – *kuprės* ir *nerkos* – pavidalus. Galbūt daiktas šios kanklės irgi galėjo sietis su totemais, vaizduojančiais požeminį pasaulį, nes jos nudažytos žuvims būdinga juoda arba tamsiai pilka spalva.

Kaušo pavidalo styginių strykinių ir skambinamųjų instrumentų gausu visame pasaulyje. Lietuvoje, Raseinių rajone, *kaušu* vadintas smuiko korpusas. Kaušai nuo seno naudoti ne tik buityje, bet ir ritualų metu nuliejant apeiginio gėrimo šlakelį. Negalima paneigti, kad kaušo pavidalo styginiai instrumentai galėjo kilti iš apeiginio kaušo ir pagal pirminę paskirtį atlikti panašią „šlakstymo“ iš kaušo, tik, žinoma, garsais, funkcija. Todėl hipotetiškai galima manyti, kad kaušo pavidalo muzikos instrumentai irgi galėjo būti savotiškais ryšio tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio įrankiais, padėjusiais mirusiesiems nukeliauti į dausas. Neatmestina, kad senovinę kaušo paskirtį Žemaitijoje galėjo perimti netgi bendratautinis instrumentas *smuikas*.

Lietuvoje naudotas medinis, iš vieno medžio gabalo išskaptuotas urnos pavidalo būgnas. Kraštotyrininkas A. Vitauskas 1942 m. paskelbė Šiaulius apskrityje, Padubysio valsčiuje, Skurvių kaime buvusio tokio instrumento piešinį ir jo aprašą¹³. Jis labai retas, nes daugiau tokių etnografinių pavyzdžių Šiaurės Europoje nėra, atitikmenys esti tik tolimesnėse kultūrose.

Urnos pavidalo būgnai naudojami Mažojoje Azijoje, Vidurio Rytuose, Šiaurės Afrikoje, Kaukaze, Irane, Afganistane, juos muša Australijos aborigenai ir Melanezijos australoidai. Instrumentai, nors ir naudojami muzikavimui, signalams ir ritualams, primena laidotuvių urnas, į kurias suberiami mirusiojo pelenai. Apie jų amžių byloja neolito epochos III tūkstm. pr. Kr. vidurio keraminių būgnų iškasenos Vakarų Lenkijoje, kur plytėjo archeologinė rutulinių amforų kultūra, taip pat Lenkijos pietuose, buvusios Tripolės kultūros (IV–III tūkstm. pr. Kr.) plote¹⁴. Tokių būgnų iškasta ir Čekijoje, jie datuoti II tūkstm. pr. Kr. Nors visi Lenkijoje ir Čekijoje iškasti keraminiai būgnai labai primena laidojimo urnas, archeologai juos linkę laikyti muzikos instrumentais, o ne šiaip sau buities daiktais. Jie surasti greta žmonių palaikų, o viršutinėse būgnų dalyse yra akivaizdūs išsikišimai odinei (kailio) membranai pritvirtinti¹⁵.

Jaučio rago urnos pavidalo I tūkstm. pr. Kr. būgnų surasta kalnų Altajaus Pazyryko pilkapyje. Jie sudėti iš jaučio rago atitinkamai išlenktų plokštelių, kurių kraštai užėina viena ant kitos, suveriami siūlu. Iškastiniai būgnai artimi dabartiniams Tibeto, Afganistano, Irano ir Mažosios Azijos instrumentams¹⁶. Urnos pavidalo bronzinių būgnų, datuojamų

¹³ A. Vitauskas, *Liaudies technika, Gintasai kraštas*, 1942, kn. 5, sąs. 30, p. 65–73.

¹⁴ W. Kamiński, *Instrumenty muzyczne na ziemiach polskich. Zarys problematyki rozwojowej*, Kraków, 1971, s. 20–26.

¹⁵ W. Kamiński, op. cit., s. 21–22; T. Malinowski, *Archeology and Musical Instruments in Poland, World Archeology*, 1981, vol. 12, N. 3, p. 266–272.

¹⁶ С. И. Руденко, *Культура населения горного Алтая*, Москва–Ленинград, 1953, с. 324.

V a. pr. Kr.–I a. po Kr., surasta Vietname ir Pietryčių Kinijoje; jie tapatūs Pietryčių Azijos etnografiniams būgnams. Manoma, kad naudoti laidotuvėse ir šamanų apeigose iššaukiant dvasias¹⁷.

Neatmestina, kad ir lietuvių urnos pavidalo, kaip, beje, ir *statinės*, *kubilo*, būgnų naudojimas siejosi su įsitikinimais, kad instrumente apsigyvena mirusiojo dvasia. Pavyzdžiui, Naujųjų Hebridų salose mediniai būgnai laikyti protėvių kaukėmis¹⁸. Šiaurės Amerikos indėnų būgnai gaminami tada, kai sapne aplanko įkvėpimas ir dvasia nurodo, kaip būgnas turi būti nudažytas¹⁹. Buriatų šamano būgnas reiškė ir žirgą, kuriuo šamanas būgnydamas, atseit, joja žeme, po to pakyla iki dangaus ir nusileidžia į požemio karalystę²⁰, t. y. būgnu pasiekia visas tris senosios pasaulėžiūros sferas.

Būgnyta ir per laidotuves. Centrinės Azijos tadžikai iš Bucharos, mirus netekėjusiai merginai arba nevedusiam jaunuoliui, laidotuvių metu mušdavo būgną ir šokdavo. Šitaip elgėsi ir Bucharos žydai, o uzbekai iš Taškento būgną mušdavo ir pagyvenusios moters laidotuvėse. Arabai būgną mušė apraudodami mirusįjį, būgno oda buvo ištepama suodžiais²¹. Nėra jokios abejonės, kad būgnijimas per laidotuves galėjo būti ir ryšio tarp „šio“ bei „ano“ pasaulio priemone.

Būgnijimo sąsajos su mirusiųjų pasauliu akivaizdžios ir Lietuvoje. Archeologas ir etnologas E. Tiškevičius dar 1869 m. rašė, kad Biržų apskrityje *bubinu* mušė vakarais, šaukdami kaimo žmones melstis, šio instrumento garsais kviesdavo ir į laidotuves²². Radviliškio apylinkėse XIX a. apie ligonio mirtį kaime pranešdavo dviem pagaliukais sutartu taktu mušdami būgnelį²³. To valsčiaus Alksnupių kaime *bubinu*, *barabanu* duodavo žinią apie kieno nors mirtį dar ir XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, tam tikslui būgnas naudotas ir kitose Šiaurės Lietuvos vietovėse²⁴. Kupiškio valsčiuje *bubinas* būdavo mušamas pašarvojus mirusįjį, tada visi susirinkdavo melstis²⁵. To valsčiaus Didžprūdžių kaime mirus žmogui mušdavo *būbiną*. Pereidavo per „ulyčią“ ir duodavo ženklą mušdami dvių būgnelį²⁶.

Lietuvių pučiamieji instrumentai dažnai yra *paukščių* ar *gyvulių* pavidalo. Tai daugiausia iš molio pagaminti ir išdegti, taip pat mediniai švilpukai. Paukščių ir gyvulių

¹⁷ П. Беллвуд, *Покорение человеком Тихого Океана, Юго-Восточная Азия и Океания в доисторическую эпоху*, Москва, 1986, с. 213 – 215.

¹⁸ P. Collaer, *Ozeanien. Musikgeschichte in Bildern*, Leipzig, 1965, I, S. 110–113.

¹⁹ И. Мачак, Проблемы научной документации музыкальных инструментов, *Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка*, Москва, 1987, II, с. 56–67.

²⁰ Г. М. Михайлов, *Бурятский шаманизм: история, структура и социальные функции*, Новосибирск, 1987, с. 109–110.

²¹ Б. Х. Кармышева, Архаическая символика в погребально-поминальной обрядности узбеков Ферганы, *Древние обряды, верования и культуры народов Средней Азии*, Москва, 1986, с. 139–181.

²² E. Tyszkiewicz, *Birže, Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyj*, St. Petersburg, 1869, s. 19–24.

²³ A. Vyšniauskaitė, Šeimos buitės ir papročiai, *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius, 1964, p. 516.

²⁴ A. Vyšniauskaitė, Signalinis būgnas Lietuvos kaime, *Mokslas ir gyvenimas*, 1969, Nr. 6, p. 47–48.

²⁵ E. Glemžaitė-Dulaitienė, *Kupiškėnų senovė*, Vilnius, 1958, p. 248.

²⁶ Etnomuzikos instituto duomenys. *Etnomuzikos instituto archyvas* (aprašai ir bylos nenurodytos), Vilnius, 1989.

figūrėles vaizduojantys instrumentai gali siekti žilą senovę, nes švilpukus žmonės naudojo jau vėlyvajame paleolite²⁷. Paukščių pavidalo švilpukų, datuojamų XI–XIV a., iškasta Šiaurės Rusijoje²⁸, o XVI–XVIII a. – Latvijoje²⁹. Iškasenos atitinka ir Lietuvos muziejų etnografinius eksponatus, kuriuos daugiausia pūtinėjo vaikai. Vaikų žaislai laikomi žmonių ankstyviausios kultūrinės pakopos palikimu, susijusiu su kultu ir apeigomis. Šiaurės tautose tai įvairios šventųjų gyvulių – gaidžio, avino, žirgo – figūrėlės³⁰. Galimos ir švilpukų sąsajos su pirmųjų totemizmu. Vaikų žaislai galėjo būti ir ryšio tarp žmonių ir protėvių pasaulio priemonėmis.

Styginių instrumentų pavidalai primena *žmogų* – tokie yra Zairo ir Centrinės Afrikos Respublikos instrumentai *kundi, nkundi, kondu, konda*. Jie turi kojas, panašų į žmogaus liemenį ir pilvą – tuščiaidurių rezonatorių, gerokai pailgintą kaklą ir žmogaus galvą. Nuo kaklo iki liemens apačios ištemptos stygos³¹. Žmogaus kūno dalių vardais įvardijamos ir kitų pasaulio kultūrų muzikos instrumentų, ypač styginių, dalys. Šitaip vadinamas ir plačiai pasaulyje paplitęs smuikas. Lietuvoje smuiką sudaro *liemuo, kaklelis, galvutė, šonai, nugarėlė*. Žmogaus kūno ir muzikos instrumentų dalių sąsajos gali siekti gana senus laikus, kai žmogaus pavidalo instrumentai turėjo vaizduoti protėvius, jų garsai – protėvių balsus.

„ANO“ PASAULIO GIRDIMI ĮVAIZDŽIAI

Lietuvių dainose, rateliuose ir žaidimuose taip pat galima pastebėti įvaizdžius, kurie gali sietis su ryšiu tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio. Tokie įvaizdžiai reiškiami žodžiais, jų netiesioginėmis prasmėmis, atlikimo ypatumais. Labai dažnai apgiedama tam tikra riba, už kurios yra užribis. Riba būna įvairi – tolima šalis, upė, ežeras, marios, giria, kalnas. Ribą dar įtvirtina ir įvairūs augalai, dažniausiai medžiai, daugelio tautų tikėjimuose laikyti šventais, dar reikškusiais ir Pasaulio įvaizdį. Neretai ribą įtvirtinantys augalai auga ne tik aukščiausioje vietoje, bet ir prie vartų, atskiriančių „savą“, įsivaintą, ir „svetimą“, priešišką, erdvę. Visi šie ribos ženklai senuosiuose tikėjimuose ne tik brėžė ir ženklino „savą“ bei „svetimą“ erdvę, bet ir atskyrė „šį“ bei „aną“, protėvių, pasaulį. Ribos ženklai ir įvaizdžiai girdimi daugelyje dainų, ratelių ir žaidimų, tačiau jie bene akivaizdžiausi vestuvių ir kalendoriniame cikle.

Lietuvių šiaurės aukštaičių vestuvių gaubtinių dainose pastebėtini senieji vogtinių vestuvių papročiai, kai „broleliai“ vejasi jaunąją „šešiais keleliais“ ir ją randa dažniausiai „už žalios girios“, pagrobtą. Besivejantieji, nors ir labai stengiasi, pagrobtos nuotakos ir pagrobėjų niekada nepaveja – ją suranda jau „nuometuotą, žmonelių martelę“³². Riba, kurios laiku nedrįsta peržengti besivejantieji, ženklina nuotakos perėjimą į kitą būvį, kurio įtvirtinimui, t. y. „perėjimui“, ir skiriamos vestuvių apeigos. Daugelio tautų tikėjimuose vestuvės siejamos su laidotuvėmis, kai žmogus, baigęs gyvenimo kelią, taip pat

²⁷ S. Olędzki, op. cit., s. 6.

²⁸ Л. А. Голубева, *Весь и славяне на Белом озере. X–XIII вв.*, Москва, 1973, с. 169.

²⁹ Ī. Priedīte, *Ko spēlēja sendienās*, Rīga, 1983, l. 11.

³⁰ Н. Привалаў, *Народныя музыкльныя інструменты Беларусі*, Мінск, 1928, с. 3 – 4.

³¹ J. Gansemans, B. Schmidt-Wrenger, *Zentralafrika. Musikgeschichte in Bildern*, Leipzig, 1986, IX, S. 122.

³² *Aukštaičių melodijos*, parengė Laima Burkskaitienė, Danutė Krištopaitė, Vilnius, 1990, p. 318–326.

pereina iš vieno būvio į kitą, t. y. iškeliauja į „aną“ pasaulį. Senuosiuose įsitikinimuose tik vedęs žmogus laikytas visaverčiu, perėjusiu visas „šio“ pasaulio gyvenimo pakopas. Nevedusio (neištekęsios) žmogaus padėtis bendruomenėje buvusi nevisavertė, todėl į tai dėmesys kreiptas ir laidotuvių papročiuose. Volgos finų mordvių netekėjusios merginos laidotuvėse dar ir XX a. 3 dešimtmetyje skambėdavo vestuvių raudos. Mordvių, marių ir udmurtų laidotuvių papročiuose būdavo iškviečiamos kartu apeigose dalyvauti ir protėvių dvasios. Protėvių garbei rengtos minėtuvių šventės, į kurias, atseit, pakviečiami ir patys protėviai. Juos maitindavo, kalbėdavosi apie gyvenimą „aname“ pasaulyje, prašydavo globoti ir padėti gyviesiems. Norėdami sustiprinti protėvių dalyvavimo įspūdį, kas nors iš artimųjų persirengdavo numirėlio drabužiais ir atlikdavo jo vaidmenį³³. Marijai mirusią netekėjusią merginą aprengdavo vestuviniiais drabužiais, jos kraitį, kaip ir per vestuves, išdėliodavo namuose. Manyta, kad ji „aname“ pasaulyje turi būti gražiai apsirengusi, kad ten galėtų ištekėti³⁴. Kaip nuotaką mirusią netekėjusią merginą rengdavo ir rusai: kaip ir per vestuves, ją visur „lydėjo“ draugės, o raudose ją vadindavo *nuotaka*, *balta gulbele*. Galvota, kad nespėjusieji vesti ar ištekėti ir neatlikę svarbiausios gyvenimiškos pareigos „šiam“ pasaulyje, jauni žmonės privalo apsi-vesti po mirties³⁵.

Mažosios Lietuvos lietuvininkų XVII a. vestuvių papročiuose, aprašytuose m. Pretorijaus, nuotaka iš namų išvežama vežimu į jaunojo kiemą. Čia atvykus, uždegamas šiaudų kūlys, per kurį turėdavo pervažiuoti ir vežime sėdinti nuotaka. Gal tai kelionės į „aną“ pasaulį liekana, kai uždegtas šiaudų kūlys reiškė laidotuvių laužą, o simbolinis pervažiavimas – vieną iš „kelionės“ būdų, būtent sudeginimą³⁶. 1636 m. Rytų Prūsijos bažnyčių vizitavimo rašte sakoma, kad lietuviai vestuvininkai į bažnyčią vežasi būgnus ir keldami triukšmą trukdo pamaldoms³⁷. Gal triukšmas irgi keltas tam, kad būgnų garsais būtų apsaugoma nuotaka dar neįtvirtintoje, „perėjimo“ būsenoje, todėl lengvai pažeidžiama, panašiai kaip ir vežama uždaru vežimu iš tėvų namų, neretai „su muzika, dainomis, palydima šautuvų šūvių...(…)…Senovės žmonių supratimu, šaudymas, skambinimas, dainos, triukšmas atbaidydavę visokias nešvarias dvasias“³⁸.

Taigi ne tik m. Pretorijaus aprašyto šiaudų kūlio ugnis, bet ir būgnų keliamas garsas galėjo būti ryšio tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio priemone.

³³ Л. С. Кавтаськин, Пережитки образов, причитаний и песен, связанных с древним мордовским обычаем имитации свадьбы при похоронах умершей девушки, *Фольклор и этнография. Обряды и обрядовый фольклор*, Ленинград, 1974, с. 267–273.

³⁴ Н. С. Попов, Погребальный обряд мариийцев в XIX–начале XX в., *Материальная и духовная культура мариийцев*, Йошкар-Ола, 1981, с. 160–161.

³⁵ В. К. Соколова, Об историко-этнографическом значении народной поэтической обрядности (образ свадьбы – смерти в славянском фольклоре), *Фольклор и этнография. Связь фольклора с древними представлениями и обрядами*, Ленинград, 1977, с. 194–195.

³⁶ P. Dundulienė, Ką pasakoja neišspausdintas rankraštis, *Literatūra ir menas*, 1985 12 28, Nr. 52(2039), p. 12, Matas Pretorijus, Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla. XVII a. II pusė, *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sud. N. Vėlius, Vilnius, 2003, t. 3, p. 315.

³⁷ Ch. Bartsch, *Dainu balsai. Melodien litauischer Volkslieder*, Heidelberg, 1889, II, S. XIV.

³⁸ A. Vyšniauskaitė, Vedybos, A. Vyšniauskaitė, P. Kalnius, R. Paukštytė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius, 1995, p. 342.

Šiaurės rusų Kostromos srities vestuvių dainoje giedama:

*Вьюн на воде, вьюн на воде
Поднимается, поднимается.
Ваня у ворот, Ваня у ворот
Умывается, умывается.*

*Vijūnas ant vandens, vijūnas ant vandens
Kilnojasi, kilnojasi.
Jonelis prie vartų, Jonelis prie vartų
Mazgojasi, mazgojasi.*

*Подайте моё, подайте моё
Моё суженоё, моё ряженоё.
Посулённоё, сговорённоё,
Посулённоё, сговорённоё.*

*Duokite man, duokite man
Mano lemtąjį, mano suderėtąjį.
Siūlytąjį, sutartąjį,
Siūlytąjį, sutartąjį³⁹.*

Akivaizdu, kad vijūnas – žuvis, įprastai reiškianti požemio, mirusiųjų pasaulį, iškylą ant vandens kaip ryšio tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio pasiuntinys. Prie vartų mazgojasi, t. y. apeigiškai prausiasi Jonelis – krikščioniškuoju vardu greičiausiai pervardyta kokia nors senovinė rytų slavų dievybė (panašių pervardijimų apstu pietų slavų bulgarų apeiginėse dainose). Jaunoji laukia atvykstančiųjų, prašydama savo lemtojo, sutartojo, tačiau galimas daiktas irgi ne iš „šio“, bet iš „ano“ pasaulio. Būtent *ряженный* rusų liaudies dainų tekstuose reiškia ne tik *sutartąjį, jaunikį*, bet ir *persirengėlį*, kuris ne tik rusų, bet ir lietuvių bei daugelio tautų tikėjimuose laikytas atėjusiuoju iš svetimo – greičiausiai protėvių pasaulio.

Prie viso šito pridėję „sūpuoklinę“ kaip rytų aukštaičių švenčioniškių apeiginių dainų ritmiką, tik nesimetrinę (susideda iš 3, 4, 5 dalių; švenčioniškių ritmikai būdingos 3 ir 6 dalys), taip pat ir bemaž gaida į gaidą tapačią suvalkiečių rugiapjūtės dainoms „Šalia kelio jovaras stovėjo“, užrašytoms nuo Kauno apskrities Žiegždrių kaimo iki Vilkaviškio apskrities Ožkabalių kaimo, melodiją matysime, kad rusų vestuvių daina greičiausiai likusi nuo labai senų laikų. Kadangi suvalkiečių ir Volgos aukštupio rusų dainų melodijų tapatumo išaiškinti kaimyniniais santykiais neįmanoma, belieka manyti, kad melodijos gali būti likusios nuo slavų antplūdžio į Volgos aukštupio baltiškosios Fatjanovo kultūros plotą VII–IX a. arba netgi nuo III tūkstm. pr. Kr. pabaigos–II tūkstm. pradžios, kai išsiskyrė baltų ir slavų bendrija. Todėl rusų vestuvių dainos įvaizdžiai itin senoviški, atspindi pirmąsias visuomenės pasaulėjautą ir, be jokios abejonės, siejasi su „ano“ pasauliu. Vestuvių cikle šia daina tikriausia būdavo atiduodama pagarba protėviams, nes būtent persirengėliu išreikštas protėvio įvaizdis ir buvo tas apgiedotas „lemtasis, sutartasis“.

Kitoje Kostromos srities rusų vestuvių dainoje-ratelyje jaunamartė gieda, jog ji, visą naktelę praleidusi su „mielu draugu Joneliu“, pastarojo klausia, kaip jai grįžti namo. Anas atsako:

– Иди, умница,
До задней улицей.
Да ой ли, ой люли,
До задней улицей.

– Eik, šaunuole,
Lig galinės „ulyčios“.
Oi oi ly, oi liūly,
Lig galinės „ulyčios“.

³⁹ *Песни Приветлужья. Костромская область* (пластинка), Москва, 1985. Šifravo ir vertė autorius.

Grįžusi nusirengia ir gulasi lovon šalia „rūstaus“ vyro, kuris prabudęs klausia:

– Молода жена,
Да скажи, где была.
Да ой ли, ой люли,
Да скажи, где была.

– Jaunoji žmonele,
Sakyk, kur buvai.
Oi oi ly, oi liūly,
Sakyk, kur buvai.

Jaunoji žmona atsako:

– Где бы не была,
Да там нет меня.
Да ой ли, ой люли,
Да там нет меня.

–*Kur bebūčiau buvusi,
Ten nėra manęs,
Oi oi ly, oi liūly,
Ten nėra manęs*⁴⁰.

Jaunosios „mielo draugo Jonelio“, kuris, kaip ir anoje dainoje, taip pat gali būti krikščioniškai pervardyta senovės rytų slavų mitologinė būtybė, patarimas eiti lig galinės „ulyčios“ rodo, kad jaunoji rengiasi grįžti ne bet kur, o greičiausiai į „aną“ pasaulį. Mat už paskutinės „ulyčios“ paprastai būdavo kaimo kapinės. Ši įtarimą sustiprina ir jaunosios „rūstus“ vyras, kuris, nusirengusios ir šalia atsigulusios žmonos klausia, kur ji buvusi. „Rūstus“ vyras yra keistai neveiksnius, nes nesiima jokių kitokių priemonių. Gali būti, kad jis – kape palaidotas velionis protėvis, šalia kurio atsigula ir savuosius „šiamė“ pasaulyje vestuvių išvakarių naktį aplankiusi jo žmona, greičiausiai pramotė. Ši išpūdį galutinai patvirtina jos magiškasis atsakymas, kad „kur bebūčiau buvusi, ten nėra manęs“, dažnai apibūdinantis ne „šio“, bet „ano“ pasaulio atstovo veiksmus.

Šio ratelio melodija irgi glaudžiai siejasi su suvalkiečių ir dzūkų rugiapjūtės, o reguliari „sūpuoklinė“ simetrinė ritmika – su rytų aukštaičių švenčioniškių ir netgi rytų latvių latgalių apeiginėmis pavasario dainomis. Kaip ir „Vijūno“ atveju, akivaizdūs sutapimai tikriausiai išlikę arba nuo slavų antplūdžio Volgos aukštupin, arba netgi nuo buvusios baltų ir slavų bendrybės laikų. Tad suprantami ir itin senoviški, pirmą kartą bendruomenės laikų tikėjimus siekia ratelio įvaizdžiai. Gali būti, kad šiuo vestuvių rateliu atiduodama pagarba protėviams, labiausiai – pramotei, vestuvių išvakarėse aplankiusiai „ši“ pasaulį ir vėl į „aną“ pasaulį sugrįžusiai. Taip pat tikėtina, kad ir abiejų dainų Jonelis – ne šiaip sau besimazgojantis prie vartų ar „mielas draugas“, su kuriuo jaunamartė praleidžia visą naktį (čia dar, beje, išvelgtini ir ritualinės orgijos atgarsiai), o mitologinė būtybė, tarpininkas, „iešmininkas“, panašus į graikų mitologijos „irklininką“ Charoną, padedantį užmegzti ryšį tarp gyvųjų ir protėvių pasaulio.

Vestuvių ir laidotuvių įvaizdžiai persipynę daugelio tautų papročiuose. Slavų tautų tikėjimuose *mirtis* dažniausiai suprantama kaip *vestuvės* ir atvirksčiai. Rusiškai *зроб* reiškia ne tik karstą, bet ir vestuves, *зробануться* – vestis, sapnuoti vestuves – reiškia mirtį. Beje, ir pastarųjų šimtmečių jaunosios baltas apdaras galimas daiktas labiau siejasi su senovine balta gedulo spalva⁴¹. Karelų vestuvėse svarbus vaidmuo tekdavo ne tik burtininkui, kuris paprastai garsėdavo kaip geras epinių runų – „Kalevalos“ ciklo etninių giesmių – giedotojas,

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ С. П. Бушкевич, А. Б. Страхов, Восточнославянский «красный траур» по данным фольклора и погребальной обрядности, *Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд*, Тезисы докладов, Москва, 1985, с. 19-21.

bet ir raudotojai⁴². Vestuvių ir laidotuvių raudos abiejose apeigose persipindavo ir kituose kraštuose, taip pat ir Pietų Lietuvoje. Karelų raudomis būdavo palengvinamas velionio kelias į „aną“ – Tuonelos šalį, nes protėviai, atseit, geriausiai girdėjo ir suvokė tik raudas, be kurių neatsiverdavę Tuonelos vartai. Išgirdę raudant protėviai netgi išeidavę ir sutikdavę mirusįjį. Įsitikinimas apie raudojimo poveikį „kelionei“ toks stiprus, kad net ir šiais laikais kai kurios senutės prisiprašo garsiai raudoti jų laidotuvėse⁴³.

Su kelione į „aną“ pasaulį siejasi ir slavų tautų laidotuvių papročių įvaizdžiai *kelias, tiltas* (per upę, per jūrą), *kalnas, medis, namas* (naujas namas)⁴⁴. m. Gimbutienės nuomone, šitokie įvaizdžiai išlikę ir lietuvių bei latvių dainose ir raudose. Persikėlimas į *gražų aptvertą dvarelį, švarią seklyčią su staleliais ir suooleliais* galbūt šaknimis siekia laidojimą priešistorinių laikų pilkapiuose, kur randamos akmenų ir medžio konstrukcijų liekanos. Latvių dainose apgiedami *namai mažoje smėlio kalvoje*, tokioje pilnoje, kad netgi nelieka kambarių naujai atvykstantiems, gali vaizduoti žalvario amžiaus pilkapius, iš tiesų perpildytus kapų⁴⁵. Lietuvių dainų kelionės už *jūrų marių*, jaunosios nutekimas į *svečių šalele*, kuri yra už šių vandens telkinių, be kita ko, galėjo reikšti ir laidojimo vietas, nes akmens amžiaus kapavietė aptikta ir Telšių rajone esančio Biržulio ežero saloje⁴⁶. Panašus, tik XIII–XIV a. aukštaičiams priskiriamas kapinynas surastas Ukmergės rajone, Obelių ežero dugne⁴⁷, kurio vieta irgi gali sietis su dainose apgiedama *kelione už jūrų marių*.

Panaši „kelionė“ galėjo būti apdainuota ir rytų aukštaičių ukmergiškių vestuvinėje sutartinėje:

Goštauta, goštautėla,
Čiūta, rūta.
Tu lazdele skambūnėla,
Čiūta, rūta.
Tave kirto – tu skambėjai,
Čiūta, rūta.
Tave vežė – prakalbėjai,
Čiūta, rūta.

Privažiamom į dvarelį,
Čiūta, rūta.
Aš tėveliui labą dieną,
Čiūta, rūta.
Man tėvelis nė žodelio
Čiūta, rūta⁴⁸.

⁴² Ю. Ю. Сурхаско, Религиозно-магические элементы карельской свадьбы, *Этнография Карелии*, Петрозаводск, 1976, с. 137–179.

⁴³ У. С. Конкка, Карельская свадебная причитательница – itkettäjä ‘возбудительница плача’, *Фольклор и этнография*, 1974, с. 236–242.

⁴⁴ О. А. Седякова, Содержательный план славянского погребального обряда (на материале восточных и южных славян), *Балто-славянские этнокультурные и археологические...*, с. 70–76.

⁴⁵ M. Gimbutienė, *Baltai priešistoriniais laikais. Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija*, Vilnius, 1985, p. 177.

⁴⁶ L. Vaitkunsienė, Archeologijos šaltiniai apie baltų mitologijos chtoniškąjį pasaulį, *Senovės baltų kultūra: dangaus ir žemės simboliai*, Vilnius, 1995, p. 22–37.

⁴⁷ V. Urbanavičius, Laidojimas vandenyje: atradimai ir mįslės, *Mokslas ir gyvenimas*, 1987, Nr. 7, p. 23–26.

⁴⁸ *Sutartinės. Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, sudarė ir parengė Z. Slaviūnas, Vilnius, 1958, p. 402–404.

Be tiesioginės – vestuvių palydos atvykimą vaizduojančios – reikšmės, čia galima įžvelgti ir senovinį požiūrį į „sava“ – „svetimą“, taip pat kitą, užslėptą, „kelionės“ prasmę. Akivaizdu – magiškąjį augalą *goštautą* (darželiuose augančią gėlę) vežasi su savimi. Prie „dvarelio“ sveikinas su tėvu, kuris į pasveikinimą neatsako. Atrodytų, „dvarelis“ – ne šiaip sodyba, „svetima“, neįsisavinta erdvė, o kapinės, nes kreipinys „be atsako“ – įprastas magiškasis veiksmas, reiškiantis bendravimą su „ano“ pasaulio atstovais. Kreipinio magiškumą ir „dvarelio“, kaip kapinių, įspūdį sustiprina ir likusieji sutartinės kreipiniai „be atsako“: į motulę, į brolelį ir į sesulę. Tik kreipinys į bernelį sulaukia atsako, bet čia, kaip sakyta, tiesioginė šios sutartinės, giedamos per vestuves, prasmė.

Ukmergiškių rytų aukštaičių trejinės sutartinės, kaip ir daugelio šiaurės rytų aukštaičių sutartinių, melodija pagrįsta nuolat besikartojančiu mažosios tercijos santykiu ir apačioje prisišliėjusia didžiąja sekunda. Tercijos pagrindo fanfaros melodika laikoma ypač sena, būdinga vadinamųjų „egzotinių“ kultūrų muzikai. Sutartine greičiausiai apgiedamas ne šiaip sau augalas, bet su juo kaip su tarpininku (panašiai kaip su rusų dainų Joneliu) užmezgamas ryšys su „svetimos“, neįsisavintos erdvės ir galbūt su kapuose besiilsinčiais „ano“ pasaulio atstovais.

Augalų, medžių, taip pat ir spėtinų buvusių dievybių įvaizdžiai dažni kalendorinėse dainose, rateliuose, žaidimuose. Bulgarų pavasario dainų, kuriomis, kaip ir rytų aukštaičių švenčioniškių Jurginių bei to paties laikotarpio baltarusių dainomis, siekiama „atrankinti žemę“, t. y. pažadinti gamtos jėgas, tokios būtybės yra Georgijus (Jurgis), Todoras (Teodoras) bei Stojanas. Jei pirmosios dvi akivaizdžiai įvardijamos krikščioniškais vardais, tai paskutinioji – Stojanas – gali sietis su senaisiais tikėjimais, nes vardo prasmė gretintina su sąvokomis *statula*, *stulpas*, *stabas*, be jokios abejonės, reiškusiomis ikikrikščioniškųjų dievybių įvaizdžius.

Bulgarės gieda:

Рано рани Стояна,
Рано рани Стоянова.
Стоянова стара ма,
Стоянова стара майка.

*Anksti kėlė Stoja,
Anksti kėlė Stojano.
Stojano sena ma,
Stojano sena mamelė*⁴⁹.

Dainos žodžiai – tarsi magiškosios formulės, kurios pirmą kartą neištariamos iki galo. Būtent iki galo lieka neištarti pirmojoje ir trečiojoje eilutėje Stojano ir jo senos motinos vardai, kurie paaiškėja tik iš antrosios ir ketvirtosios eilutės. Šitaip giedama visa daina, o atlikimas – antifoniškas, dviem būriais, kaip ir rytų aukštaičių švenčioniškių. Baigdamas savo melodiją būrys ją dar ir „nuūkia“ kaip aukštaičių sutartinių giedotojos. Dainos melodija, kaip ir suvalkiečių, dzūkų, rytų aukštaičių ukmergiškų bei Volgos aukštupio rusų, aprėpia mažąją terciją, tačiau bulgarės ją gieda didžiosios sekundos santykiu lygiagrečiai skambančiais dviem balsais. Tai gali būti itin senovinio giedojimo pavyzdys.

Vardų iki galo neištarimas, vengimas juos pirmą kartą pilnai ištarti – įprasti magiškieji veiksmai vengiant be reikalo minėti mitologinės būtybės, dievybės vardą ir šitaip ją įžeisti ar užsitraukti nepalankumą. Tai itin ryšku daugelio tautų kerdžiavimo papročiuose, kai kerdžiai vengdavo be reikalo minėti „miško šeimininko“, „miško dvasios“ vardą. Dvasios būdavo įvardijamos netiesiogiai, panašiai kaip bulgarų dainoje, irgi pilnai neištariant jų

⁴⁹ *Пролетне песни* (пластинка), София, 1985. Šifravo ir vertė autorius.

vardų. Kad šitokie kerdžiavimo papročiai ir įsitikinimai gali siekti netgi priešistorinius laikus, rodo „Kalevalos“ ciklo runų tyrimai, pagal kuriuos pagrindinis epe atspindėjęs laikotarpis – bronzos amžius ir šio bei geležies amžiaus sandūra⁵⁰.

Bulgarų pavasario dainos spėtina dievybė dar labiau išryškėja, dainos žodžius surašant šitaip:

Рано рани Стояна,
Рано рани Стоянова.
Стоянова стара ма,
Стоянова стара майка.

Akivaizdu, kad žodžiai ir jų tvarka tarsi siejasi su burtažodžiais, o Stojanas – pagrindinė apgiedojimo ašis, aplink kurią, kaip apie stabą, sukasi visas magiškasis veiksmas. Panašių, tik šitaip žodžių tvarka galutinai neišreikštų įvaizdžių randame ir lietuvių apeiginėse bei darbų dainose. Antai Kauno apskrities Garliavos valsčiuje 1934 m. užrašyta suvalkiečių kapsų rugiapjūtės daina:

Pūtė vėjas.
Pūtė vėjas ažuola,
Ažuolėlį⁵¹.

Išdėstę dainos žodžius panašiai kaip bulgarų, gautume bemaž tokį patį vaizdą, tik sakytume, ne visą:

Pūtė vėjas.
Pūtė vėjas ažuola,
Ažuolėlį.

Suvalkiečių dainoje tarsi nėra bulgarų dainai būdingo minties papildymo, o tik ažuolo, kaip įvaizdžio, įtvirtinimas, tačiau šitaip išdėstytoje žodžių tvarkoje irgi įžvelgtina burtažodžių virtinės liekana, nors ir ne tokia akivaizdi kaip bulgarų dainoje.

Su „anu“ pasauliu itin akivaizdžiai siejasi Užgavėnių apeigos ir jas lydincios dainos, žaidimai bei muzikos instrumentų naudojimas. Persirengėliai, kaip sakyta, reiškė ateivius, protėvius – „ano“ pasaulio atstovus, o dainavimas, judesiai ir muzikavimas, be jokios abejonės, buvo ryšio tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio priemonė. Manoma, kad kalendorinėse šventėse išliko daug ikirikikščioniškųjų laidotuvių apeigų, netgi antrinių laidotuvių formų. Būtent Užgavėnėse atkuriami pagrindiniai laidotuvių apeigų veiksmi ir šių apeigų dalys – mirusiojo nešimas, laidojimas, sudeginimas⁵². „*Mus pasiekę Užgavėnių papročiai, žinoma, negali būti vertinami kaip visiškai atkuriantys pagoniškuosius ritualus, tačiau akivaizdu, kad juose išliko elementų iš ritualinės kelionės į „aną“ pasaulį*“⁵³. Panašių liekanų randama bemaž visose kalendorinėse šventėse ir jas lydinciose dainose bei žaidimuose.

⁵⁰ Б. А. Рыбаков, Сампо и сейды, *Новое в археологии СССР и Финляндии*, Ленинград, 1984, с. 74-78.

⁵¹ J. Čiurlionytė, *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai*, Vilnius, 1969, p. 213.

⁵² С. М. Толстая, Похороны как вторичная ритуальная форма, *Балто-славянские этнокультурные и археологические...*, с. 79–81.

⁵³ Н. Н. Велецкая, *Языческая символика славянских архаических ритуалов*, Москва, 1978, с. 115.

„Galbūt latvių kalendorinių apeigų dainos anksčiau tarpusavyje labiau skyrėsi. Neabejotina, kad jos, kaip ir visų tautų folkloras, lydėjo apeiginį ritualą, kurio pagrindą sudarė magiškieji veiksmai“⁵⁴. Rusų apeiginiai žaidimai, kuriuose persirengėliai vaizduoja numirėlius, siejasi su protėvių kultu. Jie ne tik buvo palydimi juoko, bet sukeldavo ir baimę⁵⁵, kuri irgi buvo viena iš ryšio tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio priemonių. Persirengėliai užėmė svarbią vietą estų kalendorinėse žiemos ciklo šventėse, netgi elgetavimo papročiuose⁵⁶.

Ateiviais iš „ano“ pasaulio greičiausiai yra ir Pietų Lietuvos kalendorinių žaidimų „Jievaro tiltas“, „Jaščeras“ ir kt. veikėjai. Mitologizuotais „ano“ pasaulio atstovais, tarpininkais galėjo būti ir Advento–Kalėdų ciklo dainų bei žaidimų įvaizdžiai: *elnias devyniaragis*, *povas*, *žvirblis*, *bitaitė*, *šermuonėlis* ir kt. gyviai, atspindintys netgi senojo totemizmo bei fetišizmo liekanas. Su „ateiviais“ greičiausiai siejasi ir lietuvių (Pietų ir Mažojoje Lietuvoje), rusų, baltarusių, ukrainiečių, lenkų, bulgarų *lalavimo* bei *kalėdojimo* (slavų kraštuose) dainos.

ETNINĖS MUZIKOS ATLIKIMAS: „ŠIAM“ AR „ANAM“ PASAULIUI?

Visose pasaulio kultūrose etninė muzika atliekama tik garsiai ir labai garsiai – giedant, šaukiant, rėkiant. Lietuvoje bei kaimyniniuose kraštuose dėl krikščioniškosios ir bendratautinės kultūros įtakos rėksmingas atlikimas yra kiek išblėšęs, tačiau jis ir šiandien akivaizdus vadinamosiose egzotinėse kultūrose, kur žmonės dar tebegyvena pirmykštės visuomenės sąlygomis.

Garsus, rėksmingas, čaižus sutartinių atlikimas buvo būdingas iki pat jo išnykimo XX a. viduryje. Sutartinių kilmė, jų senumas, sąsajos su etnine istorija ir, pagaliau, paskirtis nėra iki galo išaiškinta, tik akivaizdu, kad jos labiausiai siejosi su apeigomis. Sutartinių giedotojoms teikta išskirtinė reikšmė, jos laikytos lyg ir apeigų atlikėjomis. D. Račiūnaitės-Vyčinienės nuomone, šlubčiojantys sutartinių giedotojų judesiai, jų „paukštiški“ balsai galėjo sietis su „ano pasauliu“, todėl netgi XX a. pradžioje požiūris į sutartinių giedotojas buvo negatyvus. Manyta, kad sutartinių giedotojos, atliekančios slėpiningas giesmes, jas savotiškai saugančias, „pačios tampa tabu, priartėjimas prie jų – pavojingas“⁵⁷.

Panašių dalykų randame egzotinėse ir civilizuotose kultūrose. Centrinės Afrikos trimitai naudoti protėvių kulto apeigose⁵⁸. XX a. I ketvirtyje karelių kerdžiaus burtininko įvaizdis glaudžiai siejosi su „Kalevalos“ runų Kulervu, kuris praganęs miškuose bandą, namo pargena gyvuliais pavertęs miško žvėris. Tuo tarpu piemens ragelis, Uko dukterų dieviškasis ženklas, užtikrina ganymo sėkmę⁵⁹. Panašių ir į kitą – svarbiausiąjį „Kalevalos“ veikėją senąjį Veinemeiną – įvaizdžių randame lietuvių ir kitų Baltijos tautų kankliavimo papročiuose. Įmanoma, kad kerdžiaus ir kanklininko įvaizdžiai galėjo sietis su „tarpininko“ tarp „šio“ ir

⁵⁴ Я. Дарбинице, Жанровая специфика латышских народных календарных обрядовых песен в свете сравнительного анализа, *Фольклор и этнография*, 1974, с. 91–109.

⁵⁵ В. Э. Гусев, От обряда к народному театру (эволюция святочных игр в покойника), *Фольклор и этнография*, 1974, с. 49–59.

⁵⁶ Ю. Тэдре, Осенне-зимний период эстонского народного календаря и обрядность Мартыного дня, *ibid.*, с. 102–109.

⁵⁷ D. Račiūnaitė-Vyčinienė, *op. cit.*, p. 38–39, 69.

⁵⁸ J. Gansemans, B. Schmidt-Wrenger, *ibid.*, S. 172–173.

⁵⁹ О. М. Фишман, Связь пастушеской и свадебной обрядности у карел, *Русский Север*, Ленинград, 1986, с. 190–205.

„ano“ pasaulio pareigomis, o trimito ir kanklių garsai galėjo būti skiriami ne tik aplinkiniams, bet ir aukštesnėms – „ano“ pasaulio būtybėms.

Garsus, rėksmingas Mažosios Lietuvos lietuvininkų dainavimas XVII ir XVIII a. svetimšaliams autoriams atrodė itin keistas, labiau primenantis „vilkų staugimą“ nei dainų dainavimą, tačiau šitoks garsumas galėjo liudyti ir atlikimo magiškąją paskirtį. Muzikai per vestuves buvo skirta magiškoji reikšmė, manant, jog ji atbaido piktašias jėgas. XIX a. II pusėje Rytų Lietuvoje, Švenčionių apskrityje, muzikantai per vestuves atlikdavo magiškuosius veiksmus⁶⁰. Baltarusiai vestuvių papročiuose vienodai magiškais laikė ir ištariamus ceremonialo žodžius, ir muzikos garsus, tikėta jų magiškąją galia. Muzikantas, atseit, su savo instrumentu – „velnio priedėliu“ – galėjo netgi paveikti aplinką. Vitebsko srityje dūdmaišininkas laikytas tokiu svarbiu, kad per našlaitės vestuves kartu atlikdavo ir jaunosios motinos vaidmenį⁶¹.

„Ano“ pasaulio atstovams galėjo būti skirtas ne tik garsus dainavimas, triukšmingas grojimas, bet ir ratu atliekami lietuvių apeiginiai žaidimai. Rato apeigiškumą atliekant sutartines pabrėžė D. Račiūnaitė-Vyčinionė⁶² ir D. Šeškauskaitė⁶³, šis simbolis ryškus daugelio tautų papročiuose, nes sudaro apeiginių ratelių ir žaidimų pagrindą. Daugelio jų reikšmės ir prasmės atkurti labai sunku arba ir visai neįmanoma, tačiau, atrodo, jos siejosi su „anuo“ pasauliu. Šį ryšį patvirtina iki mūsų dienų išlikę Centrinės Azijos tautų papročiai. Tadžikų laidotuvių rituale labai ryškus judėjimo uždaru ratu motyvas⁶⁴. Uzbekų iš Ferganos slėnio laidotuvėse moterys sėda ratu prie numirėlio galvos kartodamos maldos žodžius⁶⁵.

Visi pateikti pavyzdžiai rodo, kad ir iki mūsų dienų išlikusiuose lietuvių etninės muzikos atlikimo papročiuose pastebėtini požymiai, leidžiantys kelti mintį apie etninės muzikos pirminę – nežemiškąją, tarpininkės tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio, paskirtį.

IŠVADOS

Lietuvių etninė muzika pasaulio XVII–XX a. muzikos kontekste atrodo kaip išlaikiusi itin senovinės pasaulėjautos liekanas. Nustatyti archaizmų prasmes pagal vienos tautos etninio paveldo duomenis būtų nelengva. Kitų tautų lygiagretės arba netgi ir atitikmenys byloja, kad ir lietuviai etninę muziką nuo amžių įprasmino ir naudojo kaip ypatingą dvasinės veiklos ir būvio reiškinį. Būtent pasaulio muzikos kontekstas leidžia pagrįsti iškeltą hipotezę, kad lietuvių etninė muzika galėjo būti seniausiojo ryšio tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio priemone, padedančia ne tik „susižinoti“ su „anuo“, bet ir veikti „šį“ pasaulį užtikrinant bendruomenės ir jos narių sėkmę. Tai ypač ryšku vestuvių dainose, kuriose, kaip ir kaimyninių bei pasaulio tautų dainose, siekiama užmegzti ryšį su protėviais, kad jie kaip apsaugininkai užtikrintų „perėjimo“ apeigas atliekančiųjų laimę. Apeiginėse lietuvių dainose, žaidimuose, rateliuose, muzikavime taip pat ryškios ir pirmąsias pa-

⁶⁰ I. Čepienė, *Lietuvių liaudies vestuvių veikėjai*, Kaunas, 1977, p. 76.

⁶¹ И. Дз. Назина, *Беларуская народная інструментальная музыка*, Мінск, 1989, с. 19–20.

⁶² D. Račiūnaitė-Vyčinionė, op. cit., p. 63–72.

⁶³ D. Šeškauskaitė, Rato simbolika ir šokis ratu. Sutartinės apie marčią, *Darbai ir Dienos*, 2001, Nr. 25, p. 115–125.

⁶⁴ З. Таджикова, *Песни похороного обряда таджиков (по материалам зеваршанских экспедиций), Проблемы музыкального фольклора народов СССР*, Москва, 1973, с. 95–100.

⁶⁵ Б. Х. Кармышева, *Архаическая...*, с. 139–181.

saulėjautos, totemizmo, fetišizmo liekanos. Kaip ir instrumentų pavidalai, vaizduojantys „kelionės į „ana“ pasaulį priemonės, taip pat galėjo būti suvokiama kaip ryšio tarp „šio“ ir „ano“ tarpininkai. Dar prisideda ir garsus, rėksmingas lietuvių etninės muzikos atlikimas, muzikos instrumentų, kaip kaukių, vaidmuo, kuris irgi galėjo būti skirtas ne šiam, bet „anam“ pasauliui.

Visi šie įvaizdžiai bei XVII–XX a. tikėjimas lietuvių etninės muzikos, kaip „ryšio“ priemonės, veiksmingumu gali siekti pirmykštės bendruomenės laikus. Dėl savo magiškumo jie išliko iki mūsų dienų.

Gauta 2006 12 15
Parengta 2007 01 09

ROMUALDAS APANAVIČIUS

Lithuanian Ethnic Music of the 17th–20th cc. in the Context of world ethnic music: ancient means of communication between “this world” and the beyond

Summary

Ethnic musical instruments express certain images by their shape in various cultures of the world. These instruments look like *canoes, boats, ships, urns, scoops*, which have been used for the rituals as well for travelling to the “other” world since olden times. The relics of those rituals have been preserved in the customs of using these instruments, and numerous musical instruments have been conferred the same status as the ritual mask, especially in so-called “exotic” cultures.

Stringed instruments shaped like canoes and fishes were used in Lithuania and other Baltic countries. The traditions of their use could be connected with the rituals of “travelling to the “other” world” and with ancient totems.

A picture of a drum shaped like an urn was given by A. Vitasukas in 1942. This drum was being used in the Šiauliai district of Northwestern Lithuania.

Drums shaped like urns are widely used in various cultures. The remains of such drums dating from the 5th–7th Mill. B. C. were found in the Czech Republic, Poland, from the 1st Mill. B. C. in Altai Mountains, and from the 5th c. B. C. – 1st c. A. D. in South-East Asia. All of them are related to ethnographical drums used in various cultures not only for the purposes of music performing and signaling but for the rituals as well.

Traditions of using drums are related to the rituals of burial in various cultures, also in Lithuania.

The wind instruments of Lithuanians look like the *birds and animals*. Most probably the shapes of these whistles could correspond to the images of ancient totems.

Stringed instruments used in Central Africa are similar to the *tool* of the *man*. The violin parts are called according to the parts of the man in various parts of the world, Lithuania included.

We can notice some features of mythological images in the texts of Lithuanian songs, round games and dances. Most often there is the evident “limit” which divides “this” and “the other” worlds, and thus the magic rituals “connecting” these two worlds could be reconstructed. These rituals are noticeable in the wedding and calendar songs of many nations, in which various mythological persons and symbols participate together with real personages. The relics of ancient burials are evident in Lithuanian songs. The personages in the wedding and calendar songs most probably were the “mediums” whose activities were concentrated on the communication between the two worlds and on helping people in their life, including “traveling” to the “other” world after death.

The traditions of performing Lithuanian ethnic music with a loud noise and shouts can show that ethnic music could be intended not for representatives of “this” but of the “other” world, i. e. for the ancestors. Hence, the *hypothesis* could be advanced that the ethnic music of Lithuanians was one of the most impressive means of ancient communication between “this” and the “other” worlds.